

Orígenes, el seu pensament

1 Característiques generals

Orígenes ha estat un pensador genial i un escriptor molt prolífic. El seu pensament sense cap mena de dubte s'avança molt al seu temps. En algunes coses no ha tingut continuïtat fins a l'actualitat. Nosaltres haurem de mirar de situar-lo sempre acuradament en el seu temps i en les seves circumstàncies, i tenir present l'evolució del dogma cristià per saber com estava en el seu moment. No fos cas que ens passés com als qui el condemnaren sense tenir en compte això, i cometeren una gran injustícia amb moltes conseqüències. Haurem de mirar d'estudiar-lo en el conjunt de la seva obra, veient l'evolució del seu pensament, i recordant que molt sovint deixa les qüestions precisament obertes. És a dir, no té la preocupació per «definir», cosa que no s'esdevindrà fins que els concilis després de Nicea s'hi veuen obligats per la crisi arriana. Es dona aleshores una influència forta del dret romà que equipara la regla de la fe a una mena de llei civil, cosa que permet distingir els heretges i condemnar-los en el seu cas. No és aquesta la mentalitat d'Orígenes.

D'acord amb la presentació que en fa Henri Crouzel –a qui ara seguim ben de prop– Orígenes és alhora exegeta, mestre espiritual i teòleg especulatiu. I no es pot comprendre cap d'aquestes dimensions sense les altres. Té un molt bon coneixement de la filosofia del seu temps, però ell no és un filòsof, se'n serveix per a la teologia. De la mateixa manera la ciència del seu temps, que coneix prou bé, li serveix per a explicar el sentit literal de la Bíblia. I com a bon alexandrí coneix bé la filologia, i acaba essent-ne un mestre. Mirem-lo, doncs, des d'aquests aspectes.

2 L'exegeta

Orígenes és un exegeta crític i literal, que recerca les variants textuais que l'ajudin a comprendre millor el text. L'autoritat és el text grec, no ho és l'hebreu, perquè el grec és el que els apòstols han donat a l'Església. Explica el sentit literal, amb els costums i l'exegesi jueva que coneix bé.

Però arriba a afirmar que alguns textos no tenen un sentit literal vàlid (PA, IV,2,5), sentit que ho seria per la materialitat mateixa de la lletra i no pas pel sentit que l'autor li volia donar. Així quan la Bíblia fa servir un llenguatge figurat, aleshores pot ser que no posseeixi un sentit literal vàlid. Tot i això «està més convençut de la historicitat del text bíblic que el més conservador dels exegetes moderns». En alguns textos del Nou Testament (com la teofania del baptisme de Jesús) diu que es tracta de l'expressió sensible d'una visió espiritual.

Tota l'Escriptura ha estat escrita per als cristians (1Co 10,11); això vol dir que el significat volgut per l'Esperit Sant és el significat espiritual après en el Nou Testament. L'Antic és revelació perquè és profecia de Crist i l'exegesi ha de mostrar que aquesta n'és la clau. I en el que el Nou Testament explica de Crist hi ha la profecia i la possessió anticipada dels béns escatològics. Aleshores veurem cara a cara, tot i que ara ja posseïm els béns veritables.

De tot això en sortirà la doctrina del triple sentit (PA, IV,2,4); aquests sentits es corresponen amb la seva antropologia: sentit corporal o literal; sentit psíquic o moral; i sentit espiritual o místic. Potser en deriven fins i tot els quatre sentits de Cassià: literal, al·legòric –centrat en Crist–, tropològic –sobre la conducta del cristià– i anagògic –que fa pressentir els béns escatològics–. Fins i tot a partir d'ell es pot diferenciar ben bé la tipologia de l'al·legoria.

3 El mestre espiritual

Per a Orígenes l'home és esperit, ànima i cos. L'esperit, el *pneuma*, és el do que Déu fa a cada home per a guiar-lo en el coneixement, en l'oració i en la virtut. Però l'ànima és doble; la part superior és la intel·ligència, el *nous*, o el cor, és deixebla del *pneuma* i és allà on es rep la gràcia; la part inferior de l'ànima, és la «carn» o el «pensament de la carn» (Rm 8,6-7) i correspon a la concupiscència que orienta l'home vers el cos. I l'ànima es troba sota l'acció d'àngels i dimonis. A més de parlar dels temes comuns com el martiri, la virginitat, la virtut, el pecat i altres temes ascètics, és creador de temes místics de gran força. Així per exemple, diu que perquè l'encarnació produeixi els seus efectes en el cristià cal que Crist neixi i creixi en cada ànima. Aleshores el

cristià haurà de fer una ascensió espiritual talment com els apòstols acompanyant Jesús a la muntanya de la transfiguració. A mesura que el cristià hi progressa va coneixent intuïtivament i per connaturalitat amb les realitats divines a les quals s'ha adherit per la fe i això és possible perquè és «imatge» de Déu des de la creació, però haurà de maldar per assolir la «semblança». El coneixement té per objecte els misteris de tots els éssers visibles i invisibles. El coneixement de l'home és la trobada de la llibertat divina que es dona i de la llibertat humana que acull. El punt de partida comença per l'exegesi de l'Escriptura meditada amb puresa de cor; la fe és principi necessari a aquest coneixement i el seu objecte es fa cada vegada més present als cinc sentits espirituals; i finalment el coneixement es confon en l'amor.

4 El teòleg especulatiu

La teologia d'Orígenes és inseparable de la seva exegesi i de la seva doctrina espiritual, i s'hi inspira. És fidel a la regla de la fe del seu temps i l'exposa en el pròleg del *Tractat sobre els principis*. Des d'ella comença a raonar, a pensar, ajudat per la Bíblia, per la raó i per la seva experiència sobretot espiritual. Per això Orígenes és algú que està en recerca constant.

Però també reacciona a les heretgies del seu moment. Contra els marcionites afirma la bondat del creador i la seva identificació amb el Pare de Jesucrist, defensant l'harmonia dels dos testaments i valorant l'antic. Contra els valentinians, defensa el lliure albir, la responsabilitat personal i s'oposa a la predestinació com a una llei de la naturalesa. Contra el docetisme afirma la realitat de la humanitat de Crist com a condició necessària de la redempció. S'oposa a dues heretgies trinitàries: contra els modalistes proclama la personalitat pròpia de cadascuna de les persones, i contra els adopcionistes, la generació eterna del Verb. Contra els corrents antropomòrfics, mil·lenaristes i literalistes, sosté la incorporeïtat de Déu, de l'ànima i de la benaurança final, l'abolició en Crist dels preceptes culturals i jurídics de la llei jueva. La teologia d'Orígenes s'inspira en el platonisme mitjà, un platonisme eclèctic que té molt d'estoïcisme i força d'aristotelisme.

Sobre la Trinitat Orígenes vol mostrar, de manera més dinàmica que ontològica, la unitat de persones i la personalitat pròpia de cadascuna. Parlant de la generació eterna del Verb és el primer que fa servir la fórmula que «no hi ha cap moment en què no hagi existit» (PA I, 2,9), que després usará Atanasi. El Pare és el primer, per ser el principi i per ser qui envia el Fill i l'Esperit; en això consisteix l'anomenat subordinacionisme d'Orígenes que, llevat d'alguna expressió poc reeixida, no comporta una inferioritat de potència en les altres dues persones. El Fill posseeix en la unitat de la seva persona, múltiples denominacions. Com a Saviesa és el món intel·ligible que conté els principis i les llavors dels éssers i tota la ciència dels misteris; com a Logos els revela i obra la creació.

D'acord amb la doctrina de la preexistència de les ànimes, la unió del Verb amb la naturalesa humana és anterior a l'encarnació, perquè l'ànima humana del Verb va ser creada amb les altres ànimes en la preexistència. A la seva manera ensenya la unió hipostàtica i formula per primera vegada la *communicatio idiomatum*. També ha elaborat una doctrina sobre àngels i dimonis. És el primer en mantenir clarament la virginitat perpètua de Maria. I parla del baptisme, l'eucaristia, la penitència, l'orde i el matrimoni.

Allò conegut com l'origenisme és d'autors posteriors i sobre coses presentades normalment per ell com a hipotètiques. El tema de la preexistència de les ànimes, amb la de Crist, sí que és afirmat. Déu les ha creat totes revestides d'un cos eteri i contemplant Déu; les diferencia el refredament. Però això li permet explicar la desigualtat des del lliure albir. I no accepta les altres dues hipòtesis possibles per a explicar l'origen de les ànimes: el traducianisme i el creacionisme. La doctrina de l'apocatàstasi o restauració al final dels temps (1Co 15,23-26), no és panteïsta. Obre el problema de la salvació del dimoni i dels condemnats; sembla més una esperança personal que no pas una teoria. Són també reflexions no enteses després, temes com el dels cossos esfèrics dels ressuscitats, o els móns successius.